

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA

SZÍNES RONGYSZÖNYEG VAGY KLÓROZOTT VÁSZON?

A MULTIKULTURALITÁS AZ UKRÁN KÖZOKTATÁSBAN ÉS A TÖRTÉNELMI SZAKDIDAKTIKAI IRODALOMBAN

A nyelvi és kulturális sokszínűség elvben gazdagabbá teszi úgy az egyént, mint a közösséget. Ám amennyiben e sokszínűséget valamely állami szerv erőltetett vagy felszínes formában akarja megvalósítani és/vagy felszámolni, az mindig ellenálláshoz vezet az egyik oldalon és újabb próbálkozásokhoz a másik oldalon. A kelet-közép-európai kis- és közepes államok az egész 20. század folyamán arra törekedtek, hogy egynyelvű és egynemzetiségű, homogén nemzetállamokat hozzanak létre e sok nyelv, sok kultúra és vallás keveredésének helyszínén, mely tágabb otthonunk. Itt, ahol nem a migráció következtében sokszínű az országok nemzetiségi összetétele.

Nemzetállam-építési folyamatának egy bizonyos fokán az ukrán értelmiség egy része az Európa nyugati felén mindeddig preferált multikulturalitás felé fordult, amely mögül a beolvasztásra törekvő, ukránosító tendencia kacsint ki ránk, nem titulus népekre.

E tanulmány a multikulturalitás elemének az ukrán oktatáspolitikában és történelemtanításban való megjelenéseit veszi sorra: honnan indult, milyen megengedő, befogadó és demokratikus, egyenlő jogalapon kezelte a nem ukrán autochton lakosságot függetlensége elnyerésének kezdetén az ukrán állam és társadalom egyaránt; mikor és esetleg miért történt meg a gyökeres fordulat a kilencvenes évek második felében; hogyan radikalizálódott az állami oktatáspolitiká az ezredfordulón, illetve mit is takar valójában a multikulturális oktatási szemlélet jelenleg Ukrajnában.

Bevezetés

Egy adott ország, esetleg régió nyelvi és kulturális sokszínűsége, amennyiben az az autochton lakosság eredménye, nem pedig a migrációs folyamatok következménye, elvben toleranciát, elfogadást, szélesebb látókört, a másság párhuzamos és folyamatos megélésének lehetőségét nyújtja. Így volt ez a régebbi időkben, s a 20. században is elég sokáig.

A multikulturalitást pozitív és negatív irányból is meg lehet közelíteni. Pozitív, ha az hozzátesz a közösség és/vagy az egyén teljesítményéhez, mert annak segítségével többet lát, tapasztal, beemelheti saját tevékenységébe

más, megismert közösségek, egyének tapasztalatait, javítva ezzel saját maga és közössége, esetleg országa esélyeit. Negatív jellemzői kerülnek előtérbe azonban, ha ez az államhatalom szempontjából egyedül a kiadások rovatban jelenik meg, mint például a közoktatás területén.

Amennyiben egy országban belül több nyelven zajlik az oktatás, akkor az egyértelműen többletkiadásokkal jár, hiszen az államnyelven elkészült tankönyvek, taneszközcsomagok, didaktikai anyagok, szemléltetők és egyéb dokumentációk kisebbségi oktatási nyelvre történő átültetése pótlólagos anyagi kiadásokat von maga után. Ám ha perspektivikusan belegondolunk a problémába, akkor azt is észrevehetjük, hogy az oktatásban többletként megjelenő kiadások valójában gazdasági befektetéseként is kezelhetők, hiszen ezek a *más* (nem államnyelvű) polgárok a szomszédos és/vagy más egyéb ország felé is hidat képezhetnek, *nyelvek* lehetnek. Vagyis hosszú távon a többnyelvű oktatási rendszerek gazdasági haszonnal jár(hat)nak. Ezt is szem előtt tartva kellene kezelni az autochton lakosságot is érintő oktatásügyet, mint hosszútávú befektetést, s nem adni el a mai napért a holnapot és a holnaputánt. Ehhez azonban perspektívában kell/kellene gondolkodnia a politikai elitnek, nem pedig *klánkapitalizmusban*, ahogyan eddig Ukrajnában történt. Ebből kifolyólag az ukrán oktatáspolitiká mindezedáig felesleges, lerázandó, felszámolandó teherként kezelte a rendszerében meglévő, a Szovjetuniótól megörökölt többnyelvű oktatási intézményrendszerét. Ezért 1996 és 2014 között azok homogenizálására, ukránosítására törekedett, hol a kiadások csökkentése, hol az ukrán mentalitás kialakítása, s ezzel az ukrán társadalomba történő nem annyira integrálás, mint a beolvasztás céljából – mégis előző lózungjával fedve el utóbbit.

Jelen tanulmány témája gyökeréhez nem is kell olyan túlságosan visszamenni az időben, ugyanis Ukrajna mint független állam csak 1991-ben jelent meg a politikai térben. Ám az nem mondható, hogy előzmények nélküli országról lenne szó, hiszen az egykori Szovjetunió egyik tagköztársasága volt, ahol bár a titulus nemzet (az ukrán) a lakosság közel $\frac{3}{4}$ -ét tette ki, a szovjet homogenizáló (vagy inkább beolvasztó) internacionalizmus elve és a szovjet nép mint új embertípus kialakítására tett próbálkozásainak sikeres eredményeképpen az USZSZK-ban 1991-re a lakosság több mint fele a mindennapokban oroszul beszélt, ami nemcsak egyszerűen oroszajkúságot jelentett, hanem orosz identitást is.

A soknemzetiségű Szovjetunióban büszkén hirdették, hogy az ország területén 120 nép élt (ez etnikai sokszínűség, vagy mai terminus technicusszal élve: multikulturalitás volt a javából), amelyek között az érintkezés nyelvéc az orosz emelték, így utóbbi elősegítette az új embertípus (etnikai vagy inkább politikai identitás), a szovjet nép kialakulását. A homogenizálás az orosz nyelv kényszerített elfogadtatásának segítségével indult, s ez az etnikai sokszínűség fokozatos visszaszorulásához vezetett. Vagyis a multikulturalitást

a homogenizált szovjet mononacionalizmus (szovjet nép) felé terelte. Utóbbi megállíthatatlan s fokozatos terjedését igen jól alátámasztották a szovjet népszámlálások nemzetiségi összetételének adatai (egyre többen az oroszzt jelölték meg anyanyelvként).

Fenti történelmi folyamatok háttér-információja elengedhetetlen annak megértéséhez, ahogyan az ukrán oktatáspolitiká (illetve ennek folyománya-ként az iskolai történelemtanítás) viszonyul a multikulturalitás kérdéséhez, ugyanis görcső alá véve az ukrán állam elmúlt negyedszázadát az konstatálható, szinte ugyanazt a már jól ismert szovjet mintát követik a mindenkori ukrán kormányok, amellyel a Szovjetunió is élt.

Amikor a multikulturalitás még értéknek tűnt a közoktatásban

A függetlenség 1991-es elnyerése után az ukrán politikában igen jól kirajzolódik egy fél évtizednyi időszak (1991–1996), amikor a nagy (orosz) testvértől megszabadulni akaró ukránok (talán saját korábbi helyzetükre még elevenen emlékezve) a fiatal állam területén élő minden nemzetiség és nép számára biztosították a teljes jogegyenlőséget. Szerhij Jekelcsik ukrán származású kanadai történész szerint az ukrán politikusok a nemzet két modellje közül a politikait választották, amely az új állam területén élő minden állampolgárra kiterjedt.¹ Ezért az alapvető állami dokumentumokban a soknemzetiségű *Ukrajna népéről* írtak vagy az *ukrán népről*.² A régi/új politikai elit azonban megértette, hogy a nemzeti függetlenség nem lesz tartós, amennyiben az ügyintézés és az ennél talán még fontosabb oktatás elsősorban orosz nyelven fog zajlani. Vagyis elindult egy akkor még nem erőszakos ukránosítás, amelyet az első államelnök, Leonid Kravcsuk adminisztrációja elsősorban a bürokráciára, az oktatásra és a tömegtájékoztatási eszközökre terjesztett ki. Jekelcsik szerint ezt nyugaton szinte természetes folyamatként könyvelték el, akár a két világháború közötti Lengyelországban, s Ukrajnát a *nacionálizálódó állam* kategóriájába sorolták, amely a kisebbségek erőszakos jellegű beolvasztását végzi.³ Ez a meghatározás a fent említett első öt évben a közoktatásban ambivalens formában jelent meg: egyrésztől minden orosz tannyelvű iskolában lehetőséget adtak párhuzamos ukrán osztály indítására, a nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban pedig új tantárgyként bevezették a kötelező ukrán nyelvet és irodalmat. Ám még a függetlenség kihirdetése előtt, 1991. május 22-én, 5/27. sorszámú rendeletével az USZSZK közoktatási minisztériumának kollégiuma határozatot fogadott el *Az ukrán nyelv és*

¹ Erről lásd az 1991. október 8-án elfogadott ukrán állampolgársági törvényt.

² JEKELCSIK, Szerhij: *Ukrajna története. Egy modern nemzet születése*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2014, 240. p.

³ *Uo.*, 248. p.

más nemzetiségi nyelvek fejlesztéséről szóló állami tervezetről az USZSZK-ban a 2000-ig terjedő időszakra. Ez a szabályzat az USZSZK minisztertanácsa 1991. február 12-i rendeletének tett eleget.⁴ A rendelkezés elsősorban az ukránnak mint államnyelv védelmének és fejlesztésének célját szolgálta, illetve kitzúte az oktatás nemzeti koncepciójának létrehozását, kidolgozását (2. pont).

Másrészről ugyanakkor elrendelte a lakosság nemzetiségi összetétele alapján történő oktatási rendszer felmérését és kiépítését az 1991–1999 közötti időszakban. A rendelet 42. pontja engedélyezte a regionális tudományos-módszertani központok létrehozását, ahol a nem ukrán (és nem orosz) nyelv, irodalom, történelem és kultúra kutatását végezheték a nemzetiségiek. Tervezték, hogy Moldova, Bulgária, Magyarország, Lengyelország szakkiadóival egyeztetve, szépirodalmi és szakirodalmi kiadványokat, szemléltetőket hoznak be anyanyelven a kisebbségek számára,⁵ és ezzel párhuzamosan ekkor indultak el az anyaországi továbbképzési lehetőségek is. Ugyancsak itt kell megjegyezni azt is, hogy az 1991/92-es tanévben, az iskolai autonómia keretében, a kötelező tárgyak mellett először jelent meg a választhatók listája. Ebből az orosz és magyar tannyelvű iskolákban a nemzeti történelem oktatására fordítottak legelőször.⁶ A magyar iskolákban ekkor már második éve tanították a nemzeti történelmet.⁷ 1991–1995 között, külön tantárgyként bevezették a krími tatár, bolgár, gagauz és újgörög nyelveket azon iskolákban, ahol a helyi lakosság igényelte azt.

Ugyancsak demokratizálódás elemeként észlelte a nem ukrán nemzeti-ségű lakosság az iskolai irodalomoktatás tartalmának megváltoztatására kialakított koncepciót, amelynek már a címében ott volt a *multietnikus* szó.⁸ A Szovjetunió általános képzésű iskoláiban volt az anyanyelv és a hozzá tartozó irodalom, meg az orosz nyelv és irodalom. Az ukrán oktatásirányítás ezt hiányosnak tartotta, változtatni óhajtott ezen, mondván: ha minden marad a régiben, az ukrán iskolások csak saját népük irodalmával fognak megismerkedni, ami nemzeti izolációhoz vezethet, miközben nem ismerkednek meg a világirodalom kiemelkedő alkotásaival, s ugyanabba a hibába esnek, mint a Szovjetunió, ahol csak az orosz irodalmat oktatták. A másik okot abban látták, hogy az ország területén élő nem ukrán iskolákban tanulóknak nem lehet ugyanazt a követelményt állítani, mint az ukránoknak. Ezért úgy vélték, az ukrán állampolgároknak legalább három nyelvet kellene bírniuk: az államit,

⁴ *ІЗМНО УРСР*, 1991, №14, липень, 3–23. p.

⁵ E rendelet megengedő volta tette lehetővé, hogy 1991-től Magyarországról nagyon sok iskolai tankönyv, segédlet, atlasz érkezett Kárpátalja magyar iskoláiba.

⁶ Erről bővebben L.: SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY Ibolya: A történelemtanítás tündöklése és bukása (Reformok és kísérletek Ukrajnában), In: GABÓDA Béla – LIPCSEI Imre (szerk.): *Közös értékeink. Tanulmánykötet*, PoliPrint, Ungvár, 2004, 182. p.

⁷ Erről bővebben L.: SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY Ibolya: Nemzeti történelemoktatás Kárpátalján, *Új Pedagógiai Szemle*, 2001/10., 17–20. p.

⁸ Igaz, az ukrán nyelv a *polietnikus* formát használja.

egy világnyelvet, s egyet az Ukrajnában élő népekből. A következőképpen képzelték el az irodalomtanítást az államnyelvű iskolák számára:

- 1) anyanyelvű irodalom és népismeret;
- 2) világirodalom;
- 3) egy nyelv konkrét irodalma, ami a világnyelvek közül oktatottat második nyelve, illetve Ukrajna valamely népének nyelve lenne a harmadik.

A nemzetiségek nyelvén oktató iskolákban pedig a következőképpen:

- 1) anyanyelvű irodalom;
- 2) ukrán irodalom;
- 3) világirodalom.⁹

Az 1993/94-es tanévre az oktatási minisztérium 1993 januárjától engedélyezte a fent javasolt forma bevezetését.¹⁰ Ám a tervezet véglegesítése nem történt meg. A *polietnikus* Ukrajnában – ahogy a tervezet szerzői fogalmaztak – a javaslat harmadik elemének bevezetése csak egyes ukrán tannyelvű iskolákban valósult meg, a nemzetiségekben pedig egyáltalán nem. Ennek eredményeképpen, míg az ukrán iskolákban külön tantárgyként és óraszámban oktatják ma is a világirodalmat, addig a nemzetiségekben a világirodalmat az anyanyelvű irodalom órák keretében, vagyis annak terhére kell megoldani, de nem emelt óraszámban. Ami annyit jelent, hogy saját irodalmunk kevesebbet ér, mint az ukránoké, mert azt külön tanulják a magyar gyermekek.

Akkor még az oktatási rendszerben dolgozók, de főleg a tanárok azt várták az eljövendő „szép új világtól”, hogy majd emberi léptékűvé változtatja a közoktatást. Hiszen a rendelkezések arra engedtek következtetni, hogy nemcsak függetlenné, de nyugati mércével mérve is demokratikussá válik majd a fiatal ukrán állam. Azt már csak később értettük meg, hogy ez a szabadabb, demokratikusabb szellemű időszakként megélt öt év valójában az ukrán politikai útkeresés káoszjellegű periódusa volt, másra összpontosított a politikai vezetés, s ebben valószínűleg szerepet játszott az is, hogy akkor még Ukrajna fejlődésének irányvonalát a tegnapi pártbürokraták határozták meg.¹¹ A közoktatásban az 1993–1995 közötti éveket az egyhelyben topogás, a pangás éveinek nevezik, az ágazat folyamatos pénzelvonásoktól szenvedett.¹² Ezért

⁹ Концепція літературної освіти. Єдність національної гуманітарної освіти в поліетнічних умовах України, *ІЗМО України*, 1992, №24., 24–26. p.

¹⁰ Ukrajna Oktatási Minisztériumának 1993. január 28-án kelt 1/9-11. számú módszertani körlevele: „Про вивчення мов та літератур у навчальних закладах України”, *ІЗМО України*, 1993, №5., 12–13. p.

¹¹ 1994-ig az 1990-ben megválasztott Legfelső Tanács töltötte be a törvényhozó hatalom szerepét, ahol az új hatalom elsajátította ugyan az újféle politizálás nyelvét, de meghagyta az egykori államgépzet szinte minden elemét és emberét.

¹² SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY Ibolya: *Oktatáspolitikai és történelemtanítás a Szovjetunióban és Ukrajnában (1945–2010), II. Ukrajna (1991–2010)*, Poligrafcentr „Lira”, Ungvár, 2013, 24. p.

nem foglalkoztak akkor a nemzetiségi oktatási intézményrendszerrel. Az új alkotmány elfogadásáig a posztkommunista átalakítások általános elve még elkerülte a nemzetépítés kérdését,¹³ így a nemzetiségi problémák gyakorta árnyékban maradtak. Ám ahogy rohamosan romlott az ország gazdasági helyzete, a régi kommunista beidegződésekkel élve elkezdtek kidobálni a fölöslegessé vált ballasztokat jelentő, az állami kiadásokat szerintük feleslegesen megterhelő elemeket. Ennek lett egyik áldozata a közoktatás, azon belül pedig a nem államnyelven oktató intézményrendszer.

A multikulturalitás eltüntetésére tett kísérletek

1996. június 28-án, hosszas vajúdas után végül sikerült átverekedni az új alkotmány elfogadtatását a Legfelső Tanácsban. Ezután szinte varázsütésre eltűnt az addigi lojálisnak tűnő oktatáspolitikai a nemzetiségi kisebbségekkel szemben. Elindult az a folyamat, amelyet nyomon követve az öt év alatt kiépített nemzetiségi oktatási struktúrák visszaszorításának és/vagy ukránba történő beolvasztásának próbálkozásai jellemeztek. Ezek a próbálkozások azonban szinte soha nem veszélyeztették a több mint 8 milliós orosz lakosság oktatási intézményeit, de a krími tatár, lengyel, magyar, moldáv és román iskolákat igen. A még 1991-ben elfogadott oktatási törvény az állami és nem állami óvodai, általános, középfokú, a szakképzés és felsőoktatás tanítási nyelvének az ukránt határozta meg.

A nemzetiségi oktatással szembeni ambivalens jelleg Ukrajna Alkotmánya 10. cikkelye 1. és 2. bekezdésének szövegében is tetten érhető. Ez a cikkely kijelenti, hogy Ukrajnában az államnyelv az ukrán, vagyis a munka, ügyvezetés és -intézés, a dokumentáció nyelve is az ukrán. 1999-ben 51 parlamenti képviselő beadvánnyal fordult az ukrán alkotmánybírósághoz az alaptörvény 10. cikkelyének értelmezése ügyében. A fő kérdés nem az oktatás nyelve volt, de végül az alkotmánybíróság ezt is érintette állásfoglalásában, mikor a 10. cikkelyt hivatalosan értelmezte. Az állásfoglalás 2. pontja 2. bekezdésében így fogalmazott: „Az állami és nem állami (közösségi, kommunális) oktatási intézményekben az állami nyelv mellett – az Alkotmány 53. cikkely 5. része és Ukrajna törvényei szerint – az oktatási folyamatban használni lehet és oktatható is a nemzeti kisebbségek nyelve.”¹⁴ Vagyis az alkotmány szövege

¹³ JEKELCSIK: *i.m.*, 239. p.

¹⁴ Ukrajna alkotmánybíróságának 1999. december 14-i, 10-rp/99. számú állásfoglalása *Az Ukrajna Alkotmányának 10. cikkelye hivatalos értelmezése az állami nyelvről az államhatalmi szervek, a helyi önkormányzati szerveknél való alkalmazásáról, illetve az oktatási folyamatban való alkalmazása Ukrajna oktatási intézményeiben*, In: Загальна середня освіта. Збірник нормативно-правових документів, Частина I, ЗАТ „НІЧЛАВА”, Київ, 2003, 425. p.

megengedő jellegű és nem tiltó, mégis folyamatosan másképpen értelmezik azt a hatalmon lévő politikusok.

1997-ben az ukrán oktatási minisztérium (OM) a nemzetiségi iskoláknak 1996-ig adott lehetőségek visszavonását indította el, mikor május 14-én egy Csernivciben rendezett oktatási konferencián – minden előzetes bejelentés nélkül – ismertette a *nemzeti kisebbségek oktatási koncepcióját*. A tervezet a nem ukrán nyelvű iskolák számára a *multikulturális* oktatást irányozta elő az „ukrán mentalitás kialakítása céljából”, s csak az óvoda és elemi iskola szintjén irányozta elő az anyanyelvi oktatás fenntartását. Mivel ez nagy felháborodást keltett a nemzetiségiek körében, azt – úgymond átdolgozva – 1997. augusztus 4-én újabb változatban tették közzé. A változtatás után azonban ugyanúgy csak az óvodai és elemi szintű oktatást hagyták volna meg a nemzetiségiek nyelvén. A multikulturális (vagy ahogy a tervezet szövege használja: *polikulturális*) oktatás alatt azt értették, hogy a szaktárgyakat ukrán nyelven oktatják mindenki számára, s csak az *etnikai* jellegű tárgyak – anyanyelv, irodalom, néprajz, esetleg néptörténet – képezhetnek ezek alól kivételt, tehát ezek oktatása maradna meg anyanyelven.¹⁵ Aztán megjelent a harmadik változata is a koncepciónak, amely már nagyon pontosan fogalmazott, s egyértelműen leírta, hogy a nemzetiségi iskoláknak fokozatosan át kell térniük az ukrán nyelven történő oktatásra, kivéve az anyanyelvet és irodalmat. Az Ukrajna területén hatályban lévő több törvénynek, illetve az alkotmánynak is ellentmondó koncepció csak a nemzetiségi iskolák számára javasolta a multikulturális oktatás bevezetését, amivel teljesen felszámolták volna a meglévő nemzetiségi oktatási hálózatot. Feltűnő módon a poli- és multikulturalitás nem volt és ma sem elvárás az ukrán és az orosz tannyelvű iskolákban. Ez akár negatív diszkriminációnak is felfogható. Az első tervezet kiadása után egy évvel, 1998 júliusában a szakminisztérium immár a negyedik tervezetet is előkészítette, s az iskolai szünetben, augusztusban tűzték ki annak minisztériumi tárgyalását az érintett nemzetiségiek megkérdezése és véleményezése nélkül. Ez a tervezet pontosan fogalmazott. Az 5. oldal 3–4. bekezdésében a 4. osztálytól kezdve javasolta a szaktárgyoktatásnak ukrán nyelven történő bevezetését, először az Ukrajna történetét, majd földrajzát, később a középiskolai szinten ez a tárgyak 40%-át kellett hogy kitegye. A tervezet és a mód, ahogy az OM el akarta fogadni azt, olyan tiltakozást váltott ki a nemzeti kisebbségek részéről, hogy végül nem került tárgyalásra, ám vissza sem vonták.¹⁶ Ez a megoldás, amit az ukrán kormány és annak oktatási minisztériuma próbált megvalósítani, a kisebbségi vezetők szerint a nemzetállam-építés türelmetlen, egyszeri és azonnali intézkedéssel történő megvalósítása

¹⁵ OROSZ Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*, PoliPrint, Ungvár, 2005, 47. p.

¹⁶ *Uo.*, 48–49. p.

lett volna, ami pedig lehetetlen egy olyan sokszínű országban, mint Ukrajna. Ezek a próbálkozások az 1994-ben, az orosz nyelv védelmére tett ígéreteinek köszönhetően, elnöki pozícióba került Leonid Kucsma idején történtek, aki ígérete ellenére meghagyta a *lopakodó ukránosítást*, mivel ez a politika legitímálta az új vezető osztály létezését.¹⁷

A próbálkozások a politikusok részéről nem értek véget. 2000 novemberében Vaszil Kremenjuk ukrán oktatási miniszter a *Fakti* ukrán lapnak nyilatkozva ismertette a tárca kisebbségi oktatással kapcsolatos véleményét. A miniszter szerint az OM a jövőben nem szándékszik megengedni a nemzetiségiok számára az anyanyelven történő felvételizést, sőt abból a célból, hogy a nemzetiségi iskolák végzősei a továbbiakban egyenlő feltételek mellett versenyezve tudjanak érvényesülni, a nemzetiségi iskolákban a reáltárgyakat ukrán nyelven kellene oktatni.¹⁸ Tehát az 1997–1998-as *politikurális* koncepciót, amely elődjének, Zgurovskij miniszternek a nevéhez kapcsolódik, Kremenjuk is támogatta. Megdöbbentő, hogy kormányok jönnek-mennek, de a kisebbségek beolvasztásának, *ukrán mentalitásának* kialakítására tett kísérletek maradnak.

Az elfeledettnek vélt *politikurális koncepció* 2008. május 26-án, az oktatási minisztérium 461. számú rendeletében realizálódott. Mindez a nyugat által *legdemokratikusabbnak* kikiáltott, s a *narancsos forradalom* következtében hatalomra került Viktor Juscsenko elnöksége és a később ugyancsak demokratának titulált Julia Timosenko második miniszterelnöksége idején történt. Az ominózus rendelet *Az ukrán nyelv oktatásának javítását célzó program a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató általánosan képző oktatási intézményekben, a 2008–2011-es években* címet viselte, s a nyugat-ukrán régióból származó Ivan Vakarczuk miniszter írta alá. A rendelet a szakminisztérium kollégiumának 2008. április 24-i, 4/10-2. határozatára és a nemzetiségi kisebbségek iskoláiban ukrán nyelvet és irodalmat oktató tanárok I. összukrajnai tanácskozására hivatkozva jelentette ki, hogy javítani szeretne ezen intézmények állami nyelvoktatásának körülményein.¹⁹ A bevezetőjében konstatálta, hogy az államnyelvnek optimális nyelvi teret kell biztosítani, ezért a 12 éves oktatásra történő áttérés alapot ad arra, hogy megállapítsák:

- remélhetőleg a (nemzetiségi) szülők és a tanulók tudatosították már, hogy az államnyelv elsajátítása életbevágóan fontos, s ez motiválni fogja őket;
- lényegbevágóan fontos az ukrán nyelvű iskolák rendszerének szélesítése, ami segíti az ukránok önmeghatározását és stabilizálja a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató intézmények rendszerét (sic!);

¹⁷ JEKELCSIK: *i.m.*, 250. p.

¹⁸ *Факти*, 23 листопада 2000 р.

¹⁹ A rendelet a minisztérium hivatalos oldalán volt elérhető, már nem aktív: <http://www.mon.gov.ua/laws/MON_461_08.doc> (letöltve: 2010. 05. 28.).

- be kell vezetni az ukrán nyelv kötelező oktatását minden általánosan képző iskolában, függetlenül annak tannyelvétől;
- a tantervekben és tankönyvekben meg kell erősíteni az ukrán nyelv fejlesztési és nevelési potenciálját a szociokulturális tartalmi vonal megerősítésével, ami komoly ukrainisztikai elemeket tartalmaz.

Ehhez a 461. számú rendelethez kapcsolódott a 2008. június 3-i határozat is, amely az iskolai osztálykönyvek vezetéséről szól, s a 2008/09-es tanévtől lépett életbe. A rendelet minden általánosan képző tanintézmény számára kötelező jelleggel bírt, függetlenül annak típusától vagy tulajdonformájától,²⁰ s kijelentette, hogy az osztálykönyvekben a bejegyzéseket államnyelven kell végezni. A rendeletben semmilyen utalás nem található arra, hogy ezzel hatálytalanították az OM 2000. június 23-i, 240. számú határozatát, melynek 1.7. pontja engedélyezte a nemzetiségi kisebbségek nyelvén oktató intézmények számára a belső dokumentációnak, többek között az osztálykönyveknek a tanítási nyelven történő vezetését.²¹

Az oktatási és tudományos minisztérium 2009 augusztusában adta közre azokat a didaktikai javaslatokat, ahogyan elképzelték a kétnyelvű oktatásra történő átállást. Azt négy szintre bontották, ám mindenek végére mindegyik tanítási órán teljesen ukrán nyelvű kommunikációra kellene áttérni, amely mellett a szaktanárnak folyamatosan figyelnie és javítania kellene a tanulók ukrán kiejtését.²² S hogy a nemzetiségi iskolákban dolgozó leendő szaktanárok tárgyukat ukránul is tudják tanítani, a minisztérium kollégiuma már 2009 júniusában elrendelte, hogy a felsőoktatási intézmények hallgatói kötelesek egy ukrán szaknyelv nevű tárgyat is felvenni, minden szakon és szakirányban.²³ Vakarczuk oktatási miniszter – „széles társadalmi vita után” – 2009 júliusában bevezette az *ukrán szaknyelv* tárgyból a kötelező államvizsgát a III-IV. szintű minősítéssel rendelkező felsőfokú oktatási intézmények hallgatói számára.²⁴ Ez azt jelentette, hogy a nem államnyelven oktató intézmények – vagyis az orosz és az egyetlen magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény –

²⁰ Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2008. június 3-i, 496. számú határozata: Utasítás az általánosan képző oktatási intézmények 5-11. (12.) osztályaiban tanulók osztálykönyvének vezetéséhez, L.: *ІЗМОН України*, 2008, №16-17., 40-45. p.

²¹ Utasítás az I-III. szintű általánosan képző oktatási intézmények hivatalos dokumentációjának vezetéséhez, L.: *ІЗМОН України*, 2000, №17.

²² Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2009. augusztus 28-i, 1/9-581. számú rendelete: Módszertani ajánlások a kétnyelvű oktatás elemeinek használatához, *ІЗМОН України*, 2009, №31-32. листопад, 12-19. p.

²³ Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma Kollégiumának 2009. június 25-i, 7/7-4. számú határozata 2. pontja *A baccalaureusi oktatási-minősítési szint szakemberképzése (normatív) előírás szerinti részének javításáról (az egészségügyi és állategészségügyi szakirány)*, L.: <http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4282> (letöltve: 2015. 10. 27.).

²⁴ Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2009. július 9-i, 642. számú rendeletének 1.2. pontja *A hallgatók által választott humán tárgyak oktatásának szervezéséről*,

hallgatói ukrán szaknyelv címén egy újabb kötelező tárgyat és államvizsgát kaptak. Ezen 2010. március 29-én Tabacsnik oktatási miniszter annyit módosított, hogy a kötelező államvizsga minősítést „egyszerű” vizsgára változtatta.²⁵

A 2014. februárban kezdődött kaotikus politikai események áttekinthetetlen és permanensen változó állapotokat eredményeztek a közoktatás területén is. Semmi bizonyos és biztos pontja, követhető koncepciója sincs az azóta kormányra került politikai elitnek a közoktatásban, ezért a 2014/15. tanévről értekezni még nincs értelme.

Mononacionalizmus kontra multikulturalitás a történelmi szakdidaktikai irodalomban

A multikulturalitás elvének elvetése, hiánya mononacionalizmushoz vezet(het), ami az oktatás révén veszélyes vizekre viheti az ország politikáját és társadalmát egyaránt. A multikulturalitás hiánya, a mononacionalista hozzáállás az oktatásban először a felnövekvő nemzedék látóterét szűkíti be, majd az ebből kialakuló társadalomét is. A mononacionális elvben történő gondolkodás szembenállásra, ellenségkép-kialakulására teremt lehetőséget a fiatalokban, főleg ha az iskolai történelemtanítás során az államot egynemzetiségüként és egyszempontúan jeleníti meg. Elvitathatatlan, hogy ez a fajta történelemtanítás jelentős hozadékkal járt az ukrán államépítés számára. Másrésztől azonban, mivel Ukrajna nem nemzetállam, hanem soknemzetiségű ország, e szempont alkalmazása a tankönyvek tananyagtartalmában egy sor kontrapozíciót teremtett. A kontrapozíciók pedig lehetőséget kínálnak a történelem kényes kérdéseinek spekulatív, a napi politika érdekében történő felhasználásra. Ez utóbbit az ukrán történészek között is van, aki már látja.²⁶ Ha csak a 20. századot vizsgáljuk, akkor is számos kényes kérdés kerülhet terítékre, amely a mindennapok szintjén okozhat jelentős társadalmi feszültséget Ukrajnában (lásd például az ukrán nyelv használatának kizárólagosságára tett próbálkozások eredményeit, melyek napjainkra sem rendeződtek). Vagyis felvetődik a kérdés: az ukrán társadalomból hiányzik a dialó-

L.: <<http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/147->> (letöltve: 2015. 10. 27.).

²⁵ Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2010. március 29-i, 259. számú rendelete Az OTM 2009. 07. 9-i 642. számú és a 2009. 12. 21-i 1150. számú rendeleteiben végrehajtandó módosításokról, L.: <<http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/285->> (letöltve: 2015. 10. 27.).

²⁶ КОСТЮК, Ірина: Що таке контрпроєкційні та чутливі питання у викладанні шкільної історії, *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, 2012, №1., 24. p.

gus kultúrája, képessége? Mert a heroizáló, egyszempontú történelemtanítás, amely a másikat csak ellenségszerepben jeleníti meg a tankönyvekben és a tanórákon, nem ad lehetőséget a diskurzusra, a vitakészség kialakulására. Ha tehát hiányozna az ukránokból a vitakészség, akkor annak okát az iskolai történelemtankönyvek szövegeiben kell keresni. Ahogy azt 1997-ben Hanna Svygyko vetette fel egy tanulmányában: „Hol vannak az ukránok lakta területek peremvidékein élő kis etnikumok, népek, amelyek most Ukrajna területén élnek? Hol a történelmük? Miért nem jelenik meg az iskolai tankönyvek lapjain?”²⁷ Vagyis a társadalmi gondolkodás mononacionális beszűkítésének *legalkalmasabb terepei* az iskolai történelemtankönyvek.

Az eltelt huszonöt év alatt több hullámban, háromszor cserélték le teljesen az iskolai történelemtankönyveket: 1991–1995 között az elsőgenerációs, 1996–2000 között a második-, 2000–2005 között a harmadikgenerációs történelemtankönyvek láttak napvilágot. Az első időszakban a Szovjetunióban használtakat váltották le *saját szerzős* könyvekre, ahol nem annyira az egyetemes, mint inkább az ukrán történelem tankönyvein volt a hangsúly, így azokban nemzeti szempontból próbálták tárgyalni Ukrajna történelmét. Vagyis az államiság megteremtése után a tankönyvekben a múlt ábrázolása *ukráncentrikussá* vált, amit két évtized után már ukrán történész is le mert írni.²⁸ E kizárólagosan nemzeti szemszögű narratíva mind a három tankönyvi generációnál megmaradt. Utóbbit az ukrán történészek azzal magyarázzák, hogy az iskolai történelemtanítás az államalkotó folyamat eleme, miként az állam területi sérthetetlensége, a himnusz vagy a címer is.²⁹ Erre pedig azért volt szükség, hogy az ukránok *visszavíóják* saját (ukrán) történelmüket az addig egységesen kezelt szovjet/ orosz birodalmi történelemből³⁰ – állapította meg Igor Girics, a nemzeti irányvonal egyik jelentős képviselője.³¹ Ezért dominál minden Ukrajna történetéről szóló tankönyvben a túlzott etnocentrizmus, ami Ukrajnát az európai és eurázsiai tértől függetlenül tárgyalja.³² Utóbbiból

²⁷ Швидько, Ганна: Деякі питання вивчення в школі міжнаціональних стосунків в Україні ХХ ст, *Історія в школах України*, 1997, №4., 15–18. р.

²⁸ Мисан, Віктор: Моделі реалізації принципу полікультурності в змісті шкільної історії, *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, 2012, №8., 11. р.

²⁹ Кульчицький, Станіслав: Історія Батьківщини в шкільних підручниках, *Дзеркало тижня*, 2002, 3–9 серпня.

³⁰ Гирич, Ігор: Якої реорганізації потребує шкільна історія?, *Історія в школах України*, 2008, №10., 53. р.

³¹ Girics a történelemtudományok kandidátusa, jelenleg az Ukrajna Nemzeti Tudományos Akadémiája keretein belül működő, Mihail Grusevskij nevét viselő Ukrán Archeográfiai és Forráskutató Intézet vezetője.

³² Гирич, Ігор: Українська історична освіта на початку ХХІ ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння „чужого” як „свого”, *Історія в школах України*, 2009, №5., 5. р.

kifolyólag azonban a tankönyvekben az országban élő nem ukrán nemzetiségűek története még említés szintjén sem jelent meg, pedig a legutolsó hivatalos népszámlálás adatai szerint az ország lakosságának 22,18%-át tették ki,³³ ami 10 699 209 főt jelentett akkor. Itt elsősorban lengyel, magyar, román, krími tatár nemzetiségű állampolgárokról van szó,³⁴ akik nem betelepültek a jelenlegi Ukrajna területére, hanem autochton lakosok, akiknek egykor fejük fölött húzták meg a határokat, s kerültek így anyaországuktól eltérő államba. 2007–2008-ban még arról írtak az ukrán történészek, hogy ezeknek a népeknek a története azért nem jelenik meg Ukrajna történetének keretében, mert azok speciális tantervekkel és tankönyvekkel rendelkeznek, s fakultatív formában szerezhetnek információkat saját népük múltjáról.³⁵ A megfogalmazásban a *szerezhetnek* ige feltételes módján van a hangsúly! Szerezhetnek, ha az iskola vezetésének marad még szabad variatív órákerete a kötelezően megemelő ukrán nyelvórák kiosztása után.³⁶

Aztán, a 2008. év közepe felé valami történhetett, amit a kívülállók nem láthattak, csak annak következményét, ugyanis az év második felétől a történelemdidaktikai szaktanulmányokban megjelent a multikulturalitás fogalma és az ország soknemzetiségű (az ukrán nyelvhasználatban: polietnikus) volta.³⁷ Ez az új terminológia/ideológia bevezetése az ukrán történelemdidaktikába és az oktatáspolitikába az iskolai tankönyv szocializációs szerepének korrigáló és/vagy kompenzáló lehetőségét arra használja fel, hogy a nem ukrán népeket³⁸ az egységes ukrán politikai nemzet identitásának kialakítása,

³³ A legutóbbi népszámlálás 2001-ben volt, a soron következő, 2011-re tervezett különböző okok miatt mind a mai napig nem valósították meg.

³⁴ Teljesen más megközelítést igényel az oroszajkúak és/vagy nemzetiségűek jelenléte az országban, akikről a tanulmány bevezetésében már volt részlegesen szó.

³⁵ ГИРИЧ, Ігор: Страсті навколо підручників з історії: підручник як головний засіб будівництва держави, In: *Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць – Випуск 16: На пошану докора історичних наук проф. С. В.Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової праці*, відп. Ред. В. Смолий: В 2-х частинах. – Ч. 1. – Київ, 2007, 250. p. L. még: МИЦИК, Юрій: Нове чи призабуте старе: міркування про книжку „Шкільна історія очима істориків-науковців”, *Історія в школах України*, 2008, №11–12., 5. p.

³⁶ A témáról bővebben L.: SZAMBOROVSKYNE NAGY Ibolya: A nemzeti történelem oktatásáról Kárpátalján két felmérés tükrében, In: *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, 2007, 1. kötet.*

³⁷ A fogalmak a következő tanulmányokban jelentek meg először: ТЕРНО, Сергей: Полікультурна освіта: чи потрібна вона Україні?, *Історія в школах України*, 2008, №9., 16. p.; ГИРИЧ, Ігор: Національний дискурс як забороло від ксенофобії, або як наші мінуси зробити плюсами, *Історія в школах України*, 2008, №7–8., 19. p.; МИСАН, Віктор: Багатоперспективність у змісті шкільних курсів історії, *Історія в школах України*, 2008, №11–12., 12. p.

³⁸ Az ukrán szerzők következetesen az *etnosz* fogalmát használják, ami arra enged következtetni, hogy az ukránjai nemzetiségek többsége a nyelvi-kulturális ébredés fokán

építése felé tolja el.³⁹ Vagyis a nemzetiségi kérdés megoldását úgy javasolják értelmezni, hogy aki etnikailag (néprajzilag) orosz, lengyel, magyar, román, krími tatár, az egyúttal politikai értelemben ukrán. Ám a soknemzetiségű Ukrajna népeinek történelmei nem jelenhetnek meg az Ukrajna története tárgy keretein belül, csak mint regionálisan választható fakultáció – véli Girics.⁴⁰ Vagyis minden régióban csak a saját közelünkben élők történetéről szerezhetünk tudomást. Vajon mi lehet az oka ennek a diszkriminációnak? Az ukrán történész nem ad választ a kérdésre.

A hirtelen felfedezett multikulturális oktatási irányvonal az iskolai történelemtanításban támogatásra lelt az EUROCLIO⁴¹ és a Soros György által finanszírozott Vidrozdzennja Nemzetközi Alapítvány részéről egyaránt. 2010–2012 között e két szervezet a NOVA DOBA (utóbbi az EUROCLIO ukrán társszervezetének nevezhető) apparátusával kidolgozott két tervezetet, melynek eredményeképpen 2012-ben meg is jelent két kiadvány – egy a középiskolai osztályok,⁴² egy pedig a felsőoktatású intézmények hallgatói számára⁴³ – amelyek az ukrán oktatási minisztériumtól megkapták a *tanítási segédlet* jelzót. A 2012-es évtől aztán megszorodtak az ukrán történelemdidaktikai szaksajtóban a témakörben írt vélemények, nézőpontok, javaslatok, amelyek központi kérdésköre a nemzetek közötti tolerancia oktatásának módszertana volt. És bár ekkor volt már, aki elismerte, hogy az ukrán államiság megteremtése után a múlt ábrázolása *ukráncentrikussá* vált, ám az ország multikulturális közegének kialakulását a migrációs folyamatok alakulásának tulajdonította.⁴⁴ Vagyis szerinte Ukrajnában csak a titulus nép él autochton formában, a többiek valahonnan idevándoroltak. A kérdéskörben a legtöbb publikáció az EUROCLIO és a Vidrozdzennja Alapítvány finanszírozásában

áll, s ahogy a törvényhozás, úgy a történészi céh sem kíván szembesülni azzal, hogy egy-egy nemzetiség politikai bázisa, kulturáltsága és hagyománya fejlettebb, mint az ukrán, vagy csak alig marad el tőle. Erről bővebben L.: Тóти Істván: A nemzetiségpolitika elvei és gyakorlata Ukrajnában, In: УО.: *A peremvidék világforradalma*, Méry Ratio Kiadó – Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2013, 91–99. p.

³⁹ Гирич: Страсті навколо підручників з історії..., 249. p.; Терно: *i.m.*, 17. p.; Гирич: Національний дискурс як забороло від ксенофобії..., 16. p.; Мисан, Віктор: Як в умовах суб'єктивізації навчального змісту вивчати шкільну історію?, *Історія в школах України*, 2010, №4., 20. p.

⁴⁰ Гирич, Ігор: Як відобразити національну ідентичність і культурну різноманітність у шкільних підручниках з історії: досягнуті результати та майбутні перспективи, *Історія України*, 2008, №35., 25. p.

⁴¹ Az EUROCLIO a Történelemtanárok és Történelemdidaktikusok Európai Egyesületének rövidítése.

⁴² *Разом на одній землі. Історія України багатокультурна. Навчальний посібник*, ред. Петро Кендзьор, ЗУКЦ, Львів, 2012, 332. p.

⁴³ *Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства*, Навч. посіб. для студ. ВЗН / за заг. ред. К. О. Баханова, ЗУКЦ, Львів, 2012, 164. p.

⁴⁴ Мисан: Моделі реалізації принципу полікультурності..., 11. p.

megjelent kiadványok reklámozása céljából jelent meg egészen 2014 tavaszáig.⁴⁵ Az azóta eltelt időszakban a kérdés háttérbe került az ukrán belpolitikai események miatt.

Konklúzió

A multikulturalitás a soknemzetiségű és több autochton nemzetiséggel rendelkező Ukrajnában mindezidáig csak az *európai külföld*nek szánt politikai demagógiában jelent meg. Halmozottan igaz ez a nem ukrán anyanyelvű állampolgárok oktatási rendszerére, lett légyen az a közoktatási vagy a magánintézményi szférában. Az államépítés ukrán modelljébe nem fér bele a nem ukrán mentalitás, legyen az bár szintén keresztény és európai. Ezt a ki-rekesztő, beolvasztásra törekvő politikai irányvonalat próbálja folyamatosan magyarázni, alátámasztani az ukrán történészek egy része, akik számára a legfontosabb feladata az iskolai történelemtanításnak nem lehet más, mint az ukrán nemzetépítés, az egységes ukrán mentalitás kialakítása az ország minden állampolgárában.

⁴⁵ МИСАН, Віктор: Полікультурність у змісті шкільної історії: вимога часу чи забаганка науковців?, *Історія в сучасній школі*, 2012, №5., 23–26. р.; УО.: Полікультурна історія України. Програма спецкурсу, *Історія в сучасній школі*, 2012, №5., 27–31. р.; УО.: Реалізація принципу полікультурності в шкільних підручниках та посібниках з історії, *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, 2012, №10., 32–36. р.